

УДК 615(091):001.8](477)

А.Л. Федущак, О. В. Юрейко, Ю.А. Сагач

**ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ
З ІСТОРІЇ ЛІКОЗНАВСТВА УКРАЇНИ**

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
Кафедра клінічної фармації, фармакотерапії та медичної стандартизації,
м. Львів, Україна*

e-mail: fedandrij@gmail.com

Резюме: На прикладі аналізу опублікованих у СРСР та сучасних публікацій з історії створення вітчизняних фармакопей окреслено методологічні проблеми наукових досліджень з історії фармації. Встановлено, що деякі дані, які знаходяться в інформаційному обігу, почерпнуті з історіографічних джерел попередніх періодів, повторюють і, тим самим, закріплюють допущені попередниками неточності, помилкові трактування й висновки. Встановлено роль української наукової медичної школи у створенні російських фармакопей та становленні наукового лікознавства в Росії. Опрацьовано модель відтворення, систематизації та наукового аналізу бібліографічної інформації з історії фармації.

Ключові слова: історія фармації, методологія історії лікознавства, лікознавство, фармакопея, джерела інформації.

Вступ. Особливості історичних процесів, що зумовили обмеженість, а то й відсутність у вітчизняному науковому обігу інформаційних (І) першоджерел, зумовлюють, здебільшого, історичні дослідження за матеріалами не чисельних публікацій та підручників з історії медицини/фармації (МФ) періоду радянської заідеологізованої історіографії. Суб'єктивні трактування історичних фактів, узагальнення, що базуються на радянській історичній методології, подекуди – компільовані висновки, мимоволі переносяться і у сучасний простір. З іншого боку, природне бажання сучасних дослідників історичного минулого якомога швидше та привабливіше відновити історичну пам'ять містить загрозу заповнення інформаційних прогалів необґрунтованими гіпотезами та здогадками, на підставі яких формулюються теж нерідко тенденційні висновки¹⁵. Тож, питання достовірності фактологічного матеріалу історіографічних джерел, науковості та об'єктивності інтерпретації авторами вторинних та третинних І джерел, рівня їх доказовості є, на нашу думку, суттєвим методологічним фактором і актуальною проблемою сучасних досліджень з історії лікознавства, МФ.

Мета дослідження. На основі аналізу опублікованих у СРСР та сучасного вивчення історії створення вітчизняних фармакопей

(Ф) окреслити методологічні проблеми наукових досліджень з історії фармації та розробити модель пошуку, опрацювання, відтворення та систематизації бібліографічної І за проблемою.

Матеріали та методи дослідження. Об'єктом досліджень були повнота та достовірність матеріалу з історії Ф Росії та СРСР у літературних та електронних І потоках. У дослідженнях застосовано системний та історичний підходи, бібліографічний, біографічний, бібліосемантичний, історичний, когнітивний, емпіричний, логічний методи; для обґрунтування висновків – метод концептуального моделювання.

Результати дослідження та їх обговорення. Складна й суперечлива вітчизняна історія та не менш суперечлива, обмежена, подекуди тенденційна, історіографічна література, зумовлюють необхідність пошуку не лише нових джерел І, але й методологічних засад у дослідженні, осмисленні й інтерпретації деяких усталених трактувань з історії МФ як із попередніх, так і сучасного періодів. До таких висновків спонукали наші попередні дослідження^{18,19} літературних джерел з історії МФ в частині І щодо фармакопейних видань (ФВ) Росії XVIII–XX ст.

Через різні обставини (історичні, політичні тощо) база первинної І з території сучасної

України є дуже обмеженою та й важкодоступною для ґрунтовних досліджень. Отож, чи не єдиним і джерелом з історії МФ залишається наукова історіографічна література радянського періоду, а також відомості з мережі Internet. Однак, співставлення довідкових та аналітичних текстів з історії російських та радянських Ф, розміщених на різних веб-сторінках, засвідчило їх, переважно, реферативний та компілятивний характер. При цьому, джерелом і слугує, як правило, монографія А. Нартадзе «История русских и советских фармакопей»¹⁶. Це – чи не єдина ґрунтовна наукова праця з історії вітчизняних ФВ, у якій зібрано, систематизовано й узагальнено великий обсяг фактичного матеріалу не лише з історії створення Ф, а й лікознавства на загал. Саме цю працю нами обрали для опрацювання методологічних підходів щодо бібліографічних досліджень з історії лікознавства (на прикладі історії вітчизняних Ф).

Про наукову МФ можна стверджувати, очевидно, відтоді, коли стає можливою фіксація та поширення І на матеріальних носіях. Тому, очевидно, відлік наукової фармації співпадатиме із поширенням книгодрукування в Росії (XVIII ст.), що стало можливим, завдяки «петровським реформам», зокрема – зміною і спрощенням алфавіту, заміні складного у написанні й відтворенні на друкарських матрицях («дошках») церковного шрифту, на сучасніший, більш адаптований як до розмовної мови, так і для типографії⁹. Перші друковані книги медичного характеру спочатку були латино – чи німецькомовними передруками праць зарубіжних авторів і лише у 2-ій половині XVIII ст. почали з'являтися друком переклади та окремі праці, викладені російською. Перекладачами текстів медичного характеру були, переважно, вихідці з українських земель, де освіта базувалася на вивченні старослов'янської, латинської, грецької та інших мов (у Росії перша слов'яно-греко-латинська школа була заснована у 1684 р.)⁹. Тож серед перекладачів медичної літератури зустрічаємо, переважно, докторів медицини та студентів-медиків українського походження: Н. Максимовича-Амбодика, М. Парпуру, Ф. Барсука-Мойзу, П. Богдановича, М. Горюховського, І. Леонтовича⁹ тощо. У подальшому з'являються російськомовні друковані медичні видання й вітчизняних авторів, переклади праць російських докторів медицини, вихідців із європейських країн. Зокрема, латиною були складені й видані усі Ф Росії XVIII ст., німецькою були написані, відтак, перекладені й видані російською окремі ФВ

російських авторів – іноземців за походженням^{9,16}. Слід врахувати також, що російська медична наука у XVIII ст. практично ще не мала власної медичної термінології, не було словників, тож кожен переклад, у значній мірі, був і авторською працею перекладача. Переклади не лише формували медичний лексикон, але й часто містили додаткову І місцевого походження. Отож, вважаємо, що в історичних дослідженнях біографічні відомості перекладачів медичних текстів, як і постаті перекладачів-співавторів, заслуговують належної уваги.

Підтвердженням наведеному може бути переклад латиномовної Ф «*Pharmacopoea Rossica*», виданої Никоном Карпинським у 1798 р.^{13,14,16}. Ця Ф, у перекладі студента-медика Московського університету Івана Леонтовича, вийшла друком у 1802 р. одразу 2-ма виданнями: для передплатників як «Ф російська», очевидно, як офіційне ФВ і другим, під назвою «Российская фармакопея, или аптека...» (табл. 1), – для реалізації^{11,16}. Очевидно, І-е видання було «чистим» перекладом Ф 1798 р., а II-е – адаптованим до потреб широкого загалу: аптекарів, лікарів, студентів, населення. Слід вважати, що ці переклади здійснювалися студентом Леонтовичем на замовлення університету або Медичної колегії, оскільки, він уже мав досвід перекладу з німецької Ф Римера, а, по-друге, перекладацька робота, напевне, була джерелом засобів існування студента в чужому краї (І. Леонтович родом із Полтавщини, навчався в Єлисаветградській семінарії, потім – Московській госпітальній школі²). Не виключено, що із пропозицією щодо перекладу міг звернутися, як до досвідченого перекладача й земляка, сам автор Ф – член Медичної колегії, доктор медицини, професор Н. Карпинський.

Дискусійним залишається питання й першого перекладу Ф. Вагається⁷, що це могла бути «Фармакопія о составленіі лікарств» – переклад, здійснений у 1676 р. вихованцями Києво-Могилянської академії, однак, документальних підтверджень цього історичного факту автори не наводять. Враховуючи розвиток аптекарської справи, освіти, книговидавання Правобережної України, появу національних фахівців із фармацевтики, цілком ймовірно, що такий переклад якоїсь із європейських Ф (скоріше за все, 4-го видання Лондонської (1639 р.), Гданської (1665 р.) чи якоїсь із німецьких Ф) міг мати місце.

У бібліографічних дослідженнях особливо важливим є, на нашу думку, автентичність відтворення оригінальних назв наукових та

нормативно-довідкових видань та їх типографських перекладів. Адже у титульній назві у графічній формі автором сконцентрована суть та основні бібліографічні ознаки видання, назва є «ключовим словом», «кодом доступу» та умовою поширення і джерела. Тому, вважаємо, що у бібліографічних дослідженнях важливою методологічною вимогою, у першу чергу, має бути відповідне до оригіналу означення джерела, достовірне, повне й однозначне трактування застосованих автором чи перекладачем термінів. Саме у площині термінологічних питань міститься, на нашу думку, й відсутність чіткої хронологічної систематизації ранніх ФВ.

У Росії, зрештою, як і в інших країнах, у фармацевтичному та медичному обігу були рукописні, пізніше й друковані твори медичного та фармацевтичного характеру (травники, лікарські поради, рецептурні довідники, таблиці оснащення тощо), названі авторами або переписувачами чи перекладачами Ф, фармакопедіями, фармакографіями, рідше – «Аптеками» (в окремих випадках – «Ф або Аптека»^{12,16}). Дехто із дослідників¹⁶ до Ф відносить і видання, які не означені, як Ф, зокрема: написану у 1979 р. *Й-Г.Д. Еллізен*ом німецькою і перекладену та видану *М. Парпурою* «Фармакологію, або опис ліків для Імператорських Російських Сухопутних військ»⁹. Виходячи із назви, це видання не має безпосереднього відношення ні до фармакології, ні до Ф у сучасному розумінні цих понять. Ближчою до ФВ є перекладена *Фомою Барсук-Мойсеевим (Мойзою)* «Аптека, или Наука составляют разныя, как внутрь, так и снаружи употребляемыя лекарства...» *Шлерета*⁹ чи праця *І. Смірнова* «Описание простых и сложных лекарств, собранное из российской фармакопей и расположенное по азбучному порядку болезней...» (1807 р.)⁴

Слід мати на увазі, що спочатку в Росії офіційно ФВ називали «Диспенсаторіям»¹², що у давніх російських словниках трактується як синонім Ф: Диспенсаторій – «Приготовление лекарств...; обязательное для аптекарей руководство...» {Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней; *Михельсон А.Д.*, 1865} «1. Приготовление лекарств. 2. Ф, обязательное для аптекарей руководство по составлению лекарств и правила продажи лекарственных средств». {Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке; *Попов М.*, 1907}. «Руководство для аптекарей, содержащее, между прочим, правила, как готовить сложные медикаменты, какие снадобья и ле-

карства аптека обязана держать в готовности, дозирование их и пр.» {Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка; *Чудинов А.Н.*, 1910}^{10,11}. В енциклопедії *Брокгауза і Ефрона* (1890–1907 рр.) Ф означена як «книга, в которой описаны сырые лекарственные вещества, известные смеси и готовые препараты, которые должны находиться в запасах аптеки, или изготавливаться в последней. Обыкновенно Ф. издается правительственным учреждением и имеет значение обязательных постановлений»²⁰. Отож, Ф вважалися аптекарські книги довідково-нормативного характеру з описом вимог до лікової сировини і ліків, умов та рецептури їх виготовлення, дозування, відпуску. Пізніше вони набули значення загальнодержавних нормативних документів. Враховуючи наведене, з метою уніфікації трактувань ФВ, необхідно, на нашу думку, виходити із дефініцій поняття «Ф», наближених у часі до їх виходу у світ. Очевидно, що важливе значення має й коректна інтерпретація власних (і повних) назв фармацевтичних чи медичних видань.

Результати проведеного аналізу бібліографічного матеріалу показали, що оригінальні назви багатьох видань подаються науковцями, зазвичай, у скороченому вигляді, не завжди адекватному перекладі та в довільній інтерпретації. Отож, ранні ФВ фігурують як російські Ф (військова, польова, морська, флотська, цивільна, державна), «Государственная Ф России», «Российская государственная Ф» або, у латинській транскрипції – *Pharmacopoea Rossica (Rutenica)*, *Pharmacopoea Castrensis*, *Pharmacopoea Castrensis Rossica*, *Pharmacopoea navalis Rossica*^{12,16}. При цьому, як правило, відсутні посилання на автентичні назви видань чи їх повні переклади. Ускладнюються дослідження окремими розбіжностями в наукових публікаціях щодо дат видруку, використанням «авторизованих» назв ФВ, наприклад: «Ф *Пекена*», «Ф *Карпинського*», «Ф *Еллізена*», «Ф *Вілье*» тощо.

Беручи до уваги, що назви наукових видань є чи не найбільш достовірними носіями інформації про них, а лаконічність титульних назв не була характерною для книгодрукування XVIII – поч. XIX ст. ст.⁹, нами здійснено спробу відтворення та систематизації автентичних назв ФВ Росії досліджуваних періодів. У табл. 1. вперше представлено повні оригінальні назви ФВ Росії, їх переклади, зібрані з різних джерел й систематизовані із застосуванням графічного (табличного) порівняльно-хронологічного методу. Слід зауважити, що оригінальні назви деяких Ф вда-

лося ідентифікувати за фотокопіями титульних сторінок ФВ, вміщених друкованими та

Інтернет-виданнями, а також на букіністичних та антикварних Інтернет-сторінках.

Таблиця 1. Автентичні назви, переклади та застосовувані в історіографічних джерелах назви фармакопейних видань

Рік видання та загальноживані назви Ф	Оригінальна назва видання	Переклади, застосовані в інформаційних джерелах
1765. Військова, Польова, Військово-польова <i>Pharmacopoea castrensis</i> ^{5,12,13,16}	<i>Pharmacopoea castrensis continens Titulos et Descriptiones Medicamentorum in cistis chirurgorum qui in exercitu Imperiali Rossico stipendia faciunt asservandorum Auctoritate Collegii Imperialis Medici</i> ¹⁶	Военная Ф, содержащая наименования и описания тех лекарств в ящиках хирургов императорских российских войск, которые необходимо хранить по постановлению Императорской врачебной коллегии ¹²
1778. Російська Ф, Перша російська загальнодержавна Ф ^{5,15}	<i>Pharmacopoea Rossica</i> ^{12,16}	Російська Ф, Державна російська Ф, Державна цивільна російська Ф ^{5,12,16}
1783. <i>Pharmacopoea navalis Rossica</i> , Морська, Флотська Ф ¹²	<i>Pharmacopoea navalis Rossica, aut catalogus omnium necessariorum medicamentorum quae secundum ordinem navium classicarum pro itinere semestri in scrinio navali habere oportet revisa et approbata a Collegio Medico Imperiali</i> ²¹	Аптека для Российского флота или роспись всем нужным лекарствам кои по рангу корабля для шести месяцев вояжа в корабельном ящике иметь должно ^{5,16}
1798. Російська, державна Ф, Російська Ф, Державна цивільна російська Ф ^{5,12,16}	<i>Pharmacopoea Rossica</i> ^{5,12,13,16}	Российская Ф; Государственная гражданская Ф ^{12,16}
1802. Ф російська ^{5,16}	Ф російська. Переведена с Латинского Императорского Московского Университета Студентом <i>Иваном Леонтовичем</i> с одобрения Московской Цензуры. Москва, в сенатской Типографии у <i>Селивановского</i> , 1802. ^{2,13}	Ф російська, Российская Ф ^{4,16}
1866. Российская Государственная Ф ^{5,16}	Русская Ф, изданная по высочайшему повелению Медицинским Советом Министерства Внутренних Дел*	
1871, 1880, 1891, 1902, 1910. Российская. Государственная Ф ^{5,16}	Российская Ф, изданная по высочайшему по велению Медицинским Советом Министерства Внутренних Дел (2-6 вид.)*	
1925-1942. Государственная Ф СССР ¹⁶	Государственная Ф СССР (Союза Советских Социалистических республик). Седьмое издание. Издана Народным Комиссариатом Здравоохранения РСФСР по соглашению с Наркомздравами союзных республик*	
1946, 1952, 1961, 1968, 1987-1990. Государственная Ф СССР	Государственная Ф СССР (8-11 изд.)	

Примітка: * із букіністичних та антикварних Інтернет-сторінок

Про значимість оперування у бібліографічних дослідженнях оригінальними назвами видань та їх автентичними перекладами і, особливо, їх інтерпретації в текстах наукових публікацій, свідчать певні дані (табл. 1). Зокрема, перше друковане ФВ в історіографічних джерелах фігурує або як «*Pharmacopoea Castrensis*», або Російська військова (польова) Ф^{13,16}. Однак, очевидно, виходячи із повного та дослівного перекладу, дослідник історії

фармації *Г. Зархін*¹² не відносить це видання до Ф, а до табелів оснащення армії, диспенсаторіїв. Очевидно, це стосується й інших видань, зокрема латиномовного «флотського» ФВ (1783 р.), яке в літературних джерелах подається як *Pharmacopoea navalis Rossica*, тобто, морська Ф Росії, однак, у перекладі фігурує як «Аптека для Російського флоту або розпис всім потрібним лікарствам, яких за рангом корабля для шести місяців вояжу в

корабельному ящику повинно бути»^{12,16}, тобто, теж як таблиць чи номенклатура оснащення корабля. У сучасних публікаціях й інші праці фармацевтичного характеру минулих століть фігурують як Ф без врахування як самих назв видань, так і їх змісту. Тож, на нашу думку, достовірне подання повних власних назв та їх перекладів, як і достовірна хронологія видань, є важливим методологічним аспектом досліджень з історії лікознавства. Власне титульна назва є основним «ключовим словом», згустком І, у якому сконцентрований зміст, характер, сфера застосування видання. За «титульним ключовим словом» користувач чи дослідник визначає напрямки бібліографічного пошуку та опрацювання літератури, здійснює систематизацію джерел І. Достовірне і повне означення першоджерел попереджує можливість довільного трактування видань, а відтак і хибні узагальнення та висновки. Добросовісне ставлення до назв І джерел є першою і обов'язковою умовою достовірності, а відтак, – і доказовості наукових досліджень. Особливо це стосується, на нашу думку, подання скорочених перекладів титульних назв офіційних видань. Як приклад: скорочення у текстах самої назви «*Pharmacopoea Castrensis Ruthenica (Rossica)*», як і перекладів, суттєво не змінює І про досліджуване видання: зрозуміло, що йдеться про військову, польову, військово-польову, тобто відомчу, Ф). Інший зміст закладається при нібито незначному скороченому перейменуванні офіційного видання. Зокрема, автентичними назвами російських цивільних Ф середини ХІХ – поч. ХХ ст.ст. були «Русская (1866 р., у подальшому – «Российская») Ф, изданная по высочайшему повелению Медицинским Советом Министерства Внутренних Дел». Формально таке видання не містить ознак нормативного документа, обов'язкового для застосування фармацевтами, виробниками, лікарями на всій території

країни. Тож, не дивно, що поряд із вказаними загальнодержавними, застосовувалися так звані лікарняні Ф («Ф Московской Мариинской больницы» (1858 р.), «Ф Московской городской больницы» (1862, 1882 рр.)), придворні та міські Ф^{13,16}.

Окремим джерелознавчим питанням є авторська інтерпретація ФВ. Так до «державних» відносять деякі цивільні Ф лише за власними назвами, нехтуючи суттю ФВ. При цьому, вказується, що фактичними регуляторами фармацевтичної справи були не Ф, а урядові «такси»¹⁶. Очевидно, бажання надати ФВ більшої ваги, зумовлює, в окремих випадках, несумлінне застосування власних інтерпретацій щодо оригінальних назв першоджерел. Така, на перший погляд, незначна, помилка не лише ускладнює бібліографічний пошук, але й спотворює реальну ситуацію щодо регуляторних механізмів фармацевтичної діяльності відповідного періоду, що й спостерігається у публікаціях в Інтернет-мережі. Тому, вважаємо, зокрема, що застосування до російських Ф назви «Державна російська Ф» є некоректним, оскільки, не відповідає дійсності, змінює їх юридичну та історичну суть. Означення Ф як Державних, враховуючи наведене вище, може застосовуватися, починаючи із виданої у 1925 р. «Государственной фармакопеи СССР (Союза Советских Социалистических республик). Седьмое издание. Издана Народным Комиссариатом Здравоохранения РСФСР по соглашению с Наркомздравами союзных республик» як 7-го видання державної Ф. Не заперечуючи права дослідників на те чи інше трактування значимості Ф як загальнодержавних нормативних документів, погодитись із довільним перейменуванням власних назв офіційних видань не можна. У табл. 2 представлено класифіковані нами за ознаками нормативно-довідкової інформації та сфери застосування ФВ, які могли бути у вжитку на території України.

Таблиця 2. Фармакопейні видання, які були чи могли бути у вжитку на території України у ХVІІІ-ХХ ст.

Роки видання 1	Цивільні, загальнодержавні та Державні Ф 2
1778, 1798	<i>Pharmacopoea Rossica</i>
1820, 1836, 1855, 1869, 1889, 1895, 1906	<i>Pharmacopoea Austriaca</i>
1802	Ф российская
1866, 1871, 1880, 1891, 1902, 1910	Русская (Российская) Ф
1925-42, 1946, 1952, 1961, 1968, 1987-90	Государственная Ф СССР (7-11 видання)
1937	<i>Pharmacopoea Polska</i>
Відомчі Ф та диспенсаторії	
1765, 1808, 1812, 1818, (1848?), 1866, 1896, 1913	<i>Pharmacopoea castrensis</i> (військові Ф Росії)
1795	<i>Pharmacopoea Austriaco-castrensis</i> (військова Ф Австрії)
1783, 1806, 1810, 1869	<i>Pharmacopoea navalis Rossica</i> (Морські Ф Росії)

Продовження табл. 2

1	2
ФВ Росії	
1797	<i>Й.Г.Д. Елізен.</i> (переклад із нім. <i>М. Парпури</i>) Фармакологія или описание лекарств Императорских Российских Сухопутных Войск ^{9,16} .
1802	Российская Ф, или аптека, с подробным и ясным представлением, научающим, в каком виде и качестве лучше и полезнее как внутрь, так и снаружи употреблять лекарства, как-то: различные порошки, капли спиртные и пр ^{5,12,14,16} .
1807, 1808, 1825, 1858, 1862, 1885 тощо.	Локальні Ф, диспенсаторії ¹⁶ .
1807	<i>Смирнов А.П.</i> Описание простых и сложных лекарств, собранное из российской Ф и расположенное по азбучному порядку болезней, с показанием в какой мере и весу оные должны быть употребляемы, при глазах лекарей или совета опытных врачей, и с приобщением таблицы аптекарскому весу, и описания всех тех, лекарств, где каждое растет, или производится, какой запах, вкус и свойство имеет ⁴
1840	<i>Я.Вілье.</i> <i>Pharmacopoea castrensis Rossica</i> ¹⁶
Переклади зарубіжних Ф та ФВ	
1795.	<i>Шлерет, Франц-Антон.</i> Аптека, или Наука составлять разные, как внутрь, так и снаружи употребляемые лекарства, как-то: разные пластыри, разные мази, разные бальзамы, капли и целебные наливки, спирты, водки, порошки, соли, смеси, молока или эмульсии и другие множайшия, со вкусом и употреблением нынешняго времени соображения лекарства; которую сочинил и в трех частях наилучшим образом расположил философии и медицины доктор, его светлости князя и епископа <i>Фульдскаго</i> тайный советник и главнейший медик, Адолфинскаго университета публичный ординарный профессор и города Фульды штатс-физик <i>Франциск Антон Шлерет</i> ; а на российской перевел при Императорском Московском университете медицины студент <i>Фома Барсук-Моисеев</i> ; Издание 2-е. - Москва: В Типографии <i>М. Пономарева</i> , 1795 ⁸
1799	<i>Ример</i> Новейшая Ф, в которой точнейшим образом определены приемы: самый малый, средний и самый большой нужнейших и действительнейших лекарств (Москва, 1799). (Переклад із нім. <i>І.Леонтовича</i>) ⁹

Складність наукового І пошуку, на нашу думку, полягає не лише у важкодоступності первинних І джерел, а й через авторські, часто кон'юнктурні, інтерпретації фактологічного матеріалу, «заідеологізованість» історичних конструкцій та компілятивність третинних джерел І, особливо – Інтернет-ресурсу. Зокрема, суперечливими і непростими з точки зору методології досліджень та інтерпретації даних є хронологічні й, особливо, біографічні дослідження, встановлення авторських пріоритетів. Це стосується згаданих вище «іменних» Ф. У більшості із проаналізованих І джерел визнається, що одна із перших Ф Росії – *Pharmacopoea Rossica* (1798 р.) була складена за безпосередньою участю та редакцією доктора медицини професора і члена Медичної колегії *Никона Карповича Карпинського*^{14,15,16}. На відміну від попереднього

видання Ф (1778 р.) вона мала низку новацій: із 770 до 570 зменшено кількість Ф статей, які вперше систематизовано за алфавітом та структуровано за властивостями, застосуванням, дозами, введено низку місцевих рослинних ліків, у додатках російською мовою викладено вимоги до відбору, сушіння та зберігання рослинної сировини¹⁶. Це була «...перша у світі лікова книга, автори якої зробили спробу звільнитися від традиційного, успадкованого від середньовіччя лікового мотлоху» і визнається одним із кращих європейських ФВ того часу, кращою, ніж пізніше складена на її основі «Российская Ф» (1866 р.)¹². Отож, її небезпідставно називають «Ф *Карпинського*». Важче відповісти, кого вважати автором виданих у Москві у 1802 р. перших 2-х російськомовних Ф у перекладі *І. Леонтовича*, оскільки одна із них була,

очевидно, авторською інтерпретацією *Pharmacopoea Rossica Карпинського*². З історіографічних матеріалів нам не вдалося з'ясувати, чи були ці видання тотожними, якою була участь *Н. Карпинського* у перекладі та виданні цих Ф. Оскільки видання були виконані за життя автора (1745–1810 рр.), можна допустити, що переклад Ф, а також видання Ф для вільного розповсюдження, студент *І. Леонтович* міг здійснити за згодою, можливо, й за участю свого земляка-професора. Не можна виключити, що переклад Ф був зроблений на замовлення Медичної колегії чи Московського університету. Адже студент *Леонтович* вважався професійним перекладачем^{2,9} і, зокрема, мав досвід перекладу з німецької *Ф Римера*^{1,2,9}. Так, чи інакше, аптекарі, практикуючі лікарі, студенти й викладачі отримали сучасне, доступною мовою складене, ФВ, яким користувалися впродовж понад 60 років – до виходу у світ у 1866 р. Російської Ф, яка офіційно вважається першим виданням. На нашу ж думку, першою вітчизняною Ф, була, все-таки, *Ф Карпинського-Леонтовича* 1798–1802 рр. видання.

Суттєвою методологічною хибою є, на нашу думку, як знеособлення, так і недостовірна персоніфікація історичних явищ. Адже, якраз у біографіях безпосередніх учасників історичних подій та процесів можуть міститись відповіді на деякі із нез'ясованих питань, цінний фактичний матеріал для аналізу, осмислення, логічного моделювання та обґрунтування наукових гіпотез та історичних конструкцій. Крім того, біографічний матеріал містить доволі достовірну хронологічну інформацію не лише про фігурантів дослідження, але й про середовище та знакові події відповідних періодів. Однак, біографічні дослідження теж не позбавлені авторських інтерпретацій та домислів, кон'юнктурного чи неправомірного використання знакових імен. Зокрема, в історіографічних джерелах вказується¹², що в Росії кінця XVIII ст. «... користувалися громіздкими *Ф Вілье*». Ця теза з праці відомого автора перекочувала й до сучасних інформаційних джерел. Однак, біографічні відомості про шотландця *Якова (Джеймса, Якоба) Вілье*, не дають підстав для тверджень про його участь у створенні якоїсь із російських Ф XVIII ст.: після прибуття у 1790 р. до Росії після закінчення 4-го курсу Едінбурзького університету, він був зарахований (без університетського диплому) полковим хірургом, у подальшому – штаб-лікарем; із 1798 р. став імператорським лейб-хірургом (при *Павлі I, Олександрі I, Миколі*

І), був керівником медичної служби армії (з 1806 р.), президентом Медико-хірургічної академії (1808–1838 рр.)³, тож, навряд чи міг брати безпосередню участь у складанні Ф. За іншими даними¹⁶, укладачем, у всякому разі, 3-ох із 4-ох військових «*Ф Вілье*», був помічник *Вілье* (з 1805 по 1821 рр.) «карпаторос» *Іван Орлай*⁶. Підтвердженням участі у створенні російських військових Ф *І. Орлая* та, ймовірно, на той час студентів Медико-хірургічної академії, *Д. Тарасова* і *П. Стрільковського*^{3,18} може бути й те, що після призначення *Орлая* у 1821 р. директором Ніжинської гімназії князя *Безбородько*, пізніше – директором Рішельєвського Ліцею в Одесі військові Ф не видавалися впродовж 22 років^{1,2}. Видана ж *Я. Вілье* у 1840 р. «*Pharmacopoea Castrensis Ruthenica*», на відміну від попередніх військових Ф, була великим за обсягом (близько 800 стор.), викладеним як науковий твір, практичним керівництвом, лікарським довідником із переліком захворювань та рекомендованих ліків^{3,16}, тобто, не була, очевидно, ні Ф у буквальному розумінні, ні ФВ.

Таким чином, результатами дослідження історіографічних джерел лише в окремому і доволі вузькому сегменті історичної І з лікознавства – історії створення вітчизняних Ф, засвідчили низку методологічних проблем. Основними із них, які вимагають вирішення, вважаємо актуальність застосування уніфікованих підходів до опрацювання літературних джерел, термінології, користування достовірними, доказовими даними щодо історичних явищ, подій, процесів. На прикладі проведеного дослідження можна виокремити низку умов, які повинні, на нашу думку, враховуватися в дослідженнях історіографічних джерел, а саме: 1) доказовість (авторитетність) вторинних та третинних джерел І, їх наближеність у часі до першоджерел та досліджуваних історичних процесів; 2) наявність посилань на джерела опрацьованої І; 3) неприпустимість авторських редагувань та неадекватних перекладів титульних назв первинних І джерел; 4) підтвердження фактологічного матеріалу декількома незалежними публікаціями; 5) обґрунтованість наукової гіпотези, її подання та трактування, власне, як наукової історичної гіпотези; 6) коректність і принциповість щодо інтерпретації та висновків існуючих історичних досліджень; 7) неприпустимість політизації та кон'юнктурності у викладі результатів досліджень; 8) неоднозначний фактологічний матеріал та наукові гіпотези мають бути предметом фахової дискусії.

Висновки:

1. Інформаційна база з історії лікознавства України, на нашу думку, є вкрай обмеженою, суперечливою. Літературні джерела з історії медицини/фармації радянського періоду, як і окремі медико-історичні дослідження сучасної України, у багатьох випадках не позбавлені компліятивності, бездоказовості, авторських інтерпретацій та нашарувань, подекуди – політичної заангажованості.
2. Вважаємо, що методологічною основою досліджень та об'єктивного відтворення етапів розвитку вітчизняного лікознавства є, в першу чергу, пошук, збір, систематизація та неупереджений аналіз фактологічного матеріалу з інформаційних джерел медичного та немедичного характеру, глибокі джерелознавчі та біографічні дослідження з історії медицини/фармації, вивчення інших матеріальних та нематеріальних пам'яток культури на землях сучасної України та сусідніх країн.
3. Результати проведеного аналізу історіографічних джерел дають підстави для твердження, що першою власною фармакопеею Російської держави, відтак і вітчизняною, була *Pharmacopoea Rossica*, видана у 1798 р. під редакцією вихідця з України *Никона Карпинського*, перекладена з латини теж вихідцем з України *Іваном Леонтовичем* та видана в 1802 р. у Москві під назвою «Фармакопея российская». Враховуючи, що наступне видання фармакопеї (1866 р.) базувалося на фармакопеї *Карпинського*, ці та всі пізніші видання російських (I-6-е видання) та радянських (7-11-е видання) фармакопей були офіційними у професійній діяльності, зокрема, й на теренах України, хронологія і нумерація вітчизняних фармакопей, на нашу думку, має вестися з фармакопеї *Карпинського-Леонтовича* (1798-1802 рр.), а чинна українська фармакопея мала б значитись як Державна фармакопея України, XIII-е видання.

Література:

1. Биографическая энциклопедия. 2006-2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biografija.ru/show bio.aspx?id=57815>
2. Биография.ру. Леонтович Иван – биографическая энциклопедия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biografija.ru/show bio.aspx?id=76546>
3. Виллие Яков Васильевич. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medoboz.ru/meditsina-v-litsah/villie-yakov-vasilevich.html>
4. Вітчизняна фармакопея // Фармацевтическая отрасль. [Електронний ресурс]. – 2010. – №4. – Режим доступу: www.promoboz.com/n4_21/118-119.pdf
5. Возникновение фармакопей: государственные фармакопей / *Pharmac.* – 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pharmac.ru/articles/Voznicovenie-farmacopei-gosudarstvennye-farmacopei article 122.html>
6. Главы из истории русско-венгерских медицинских связей / *Э. Шультейс, Л. Тарди.* – М., «Медицина», 1976. – 254 с.
7. *Голяченко О.* Історія медицини / *О. Голяченко, Я. Ганіткевич.* – Тернопіль: ЛПЛЕЯ, 2004. – 248 с.
8. Государственная универсальная научная библиотека Красноярского края. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis.kraslib.ru/cgi-bin/irbis64r/irbis64r_91/cgiirbis_64.exe
9. *Громбах С.М.* Русская медицинская литература XVIII века / *С.М.Громбах.* – Москва: Из-во Академии Медицинских Наук СССР, 1953. – 284 с.
10. Диспенсатория. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/synonyms>
11. Диспенсаторий, диспенсарий, диспенсатория. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://school-10-lik.ru/obrazovatelnye-resursy/slovari/slovar-russkogo-yazyka-xviii-veka/76-d/16715-dispensatorii-dispensarij-dispensatoriya>
12. *Зархин И.Б.* Очерки из истории отечественной фармации XVIII и первой половины XIX века. / *И.Б. Зархин.* – Москва: Медгиз, 1956. – 187 с.
13. Каковы предпосылки возникновения фармакопей? Фармацевтический on-line справочник. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pharmspravka.ru/farmactsevticheskie-voprosy-i-otvety.html>
14. Карпинский Н.К. – анатом, хирург, лекарствовед // *Здоров'я України.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://health-ua.com/articles/2550.html>
15. *Криштона Б.* Про уточнення деяких фактів з історії української медицини / *Б. Криштона* // *Агапіт.* Український історико-медичний журнал. – 1995. – №2. – С.35-41.
16. *Намрадзе А.Г.* Русские и советские фармакопеи / *А.Г.Намрадзе.* – Москва: «Медицина», 1978. – 112 с.
17. Стрелковский Петр Анатольевич. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/116839/
18. *Федуцук А.Л.* З історії лікознавства України: шлях до першої національної фармакопеї / *А.Л.Федуцук* // *Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація.* – 2011. – №1-2. – С.146-155.
19. *Федуцук А.Л.* Фармакопеї як регуляторні чинники розвитку фармації / *А.Л.Федуцук* //

- Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація. – 2011. – №3-4. – С.101-109.
20. Энциклопедия Брокгауза и Ефрона Фармакопее. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz/21838>].
21. Pharmacopoea navalis Rossica, aut catalogus omnium necessariorum medicamentorum quae

secundum ordinem navium classicarum pro itinere semestri in scrinio navali habere oportet revisa et approbata a Collegio Medico Imperiali. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://books.google.com/books?id=7QeFA08IQooC&hl=ru&source=gbs_similarbooks.

УДК 615(091):001.8](477)

К ВОПРОСУ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ИСТОРИИ ЛЕКАРСТВОВЕДЕНИЯ УКРАИНЫ

А.Л.Федушчак, О.В. Юрейко, Ю.А. Сагач

Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого, кафедра клинической фармации, фармакотерапии и медицинской стандартизации, г. Львов, Украина

Резюме: На примере анализа опубликованных в СССР и современных публикаций по истории создания отечественных фармакопей очерчены методологические проблемы научных исследований по истории фармации. Установлено, что некоторые данные, находящиеся в информационном обороте, полученные из историографических источников предыдущих периодов, повторяют и, тем самым, закрепляют допущенные в прошлом неточности, ошибочные трактования и выводы. Установлено роль украинской научной медицинской школы в создании российских фармакопей и становлении научного лекарствоведения в России. Разработана модель воспроизведения, систематизации и научного анализа библиографической информации по истории фармации.

Ключевые слова: история фармации, методология истории лекарствоведения, лекарствоведение, фармакопее, источники информации.

UDC 615(091):001.8](477)

RESEARCH METHODOLOGY ON THE HISTORY OF REMEDIOLOGY IN UKRAINE REVISITED

A. L. Fedushchak, O. V. Yureiko, Yu. A. Sagatch

Danylo Halysky Lviv National Medical University, Department of clinical pharmacy, pharmacotherapy and medical standardization, Lviv, Ukraine

Summary: Methodological problems of scientific researches on the history of pharmacy have been outlined on the example of analyzing modern researches and those published in the USSR concerning the history of Ukrainian pharmacopoeias compiling. It is established that some information, used currently and in the historiographical sources of the previous periods, repeat and, thus, confirm inaccurate facts, misinterpretations and misconclusions. It is outlined the role of Ukrainian scientific medical school in creation of Russian pharmacopoeias and establishment of remediology in Russia. The model of reconstruction, systematization and scientific analysis of bibliographical information on the history of pharmacy has been elaborated.

Key words: history of pharmacy, methodology of historical remediology, remediology, pharmacopoeia, sources of information.

Надійшла до редакції 19.04.2013 р.